

4. Kyrie en gloria

In deze serie over liturgie volgen we een dienst van het begin tot eind. Niet als een vast stramien, want juist wij ‘vrijgevochten protestanten’ houden er niet van om vast te zitten. Toch is het goed om in grote lijnen vaste patronen te volgen. Dat voorkomt dat we elke keer alles opnieuw hoeven uit te vinden en daardoor kunnen we ons ook makkelijk ‘laten meenemen’ in het werk van Gods Geest in de liturgie. Bovendien, sommige vormen hebben in het verleden hun kracht bewezen en ook verbinden die vormen ons met hen die ons in het geloof voorgingen. Erg belangrijk en behulpzaam is dan natuurlijk wel dat we een beetje begrijpen *waarom* we doen wat we doen. Ik hoop dat deze serie daar bij helpt!

Maar, als je deze stukken wat aan de lange kant vindt, en ook sowieso niet zoveel met deze thematiek hebt, voel je dan *zeker* niet verplicht ze te lezen. Blader gerust door! 😊 Even goede vrienden, wat mij betreft. Sommigen zijn juist erg blij met de stukken; bij anderen is het wellicht weer precies andersom. Zo geven we elkaar ruimte. 😊

Goed, de eredienst dus...

Na het drempelgebed wordt vaak een lied gezongen. Meestal is dat de eerste psalm. Na deze psalm volgen dan kyrie en gloria.

Is het je wel eens opgevallen dat we in de 40-dagentijd het gloria niet zingen? Het is een goede gewoonte om in de zogenaamde *voorbereidingstijden* (advent en veertigdagentijd), wanneer de liturgische kleur paars is, het gloria achterwege te laten. Dit zijn immers tijden van inkeer. Op de feestdagen klinkt de lofzang dan met des te meer kracht. Maar ook in voorbereidingstijden valt de lofzang niet weg; te denken valt aan de lofprijzing bij het Onze Vader (Want U is de kracht...) en het Sanctus (Heilig, heilig, heilig) in een avondmaalsviering.

Kyrie en gloria zijn de eerste twee onderdelen van ‘het ordinarium’. Het ordinarium bestaat uit ‘de vaste onderdelen van de hoofddienst’. Kyrie en gloria zijn nauw met elkaar verbonden. Het roepen om ontferming en de lofzang uit de diepte worden in de Bijbel vaak in één adem gezongen (voorbeelden zijn Psalm 22 en Jona 2). Er zijn allerlei manieren om kyrie en gloria in te leiden, maar ik ken eigenlijk geen betere en treffender verwoording dan dit: ‘Laten wij de Heer om ontferming aanroepen voor de nood van de wereld en zijn Naam prijzen, want zijn barmhartigheid kent geen einde’. Immers, wij roepen de Heer aan om ontferming, omdat zijn barmhartigheid geen einde heeft én wij prijzen zijn naam omdat zijn barmhartigheid geen einde heeft. Zowel onze smeekbede als onze lofprijzing rusten dus in diezelfde, eindeloze barmhartigheid van God...!

De roep ‘Kyrie eleison’ (‘Heer, ontferm U’) vindt zijn oorsprong in de keizercultus, maar is al vanaf de vierde eeuw ingebed in de christelijke liturgie. In de Grieks-sprekende kerk van Jeruzalem werden in de vespers de smeekbeden door de kinderen beantwoord met: ‘Kyrie eleison’. Rond 500 is het ‘Kyrie eleison’ ook in het Westen ingeburgerd. In het evangelie is het de blinde Bartimeüs die zich aan Jezus vastklampt met de woorden: “Zoon van David, Jezus, heb medelijden met mij” (‘eleison me’) (zie bijvoorbeeld Marcus 10: 47-48). De oudste vorm van het kyrie-roepen is die van het litaniegebed, waarin Christus wordt gehuldigd als degene die zich ontfermt over de schepping. Het kyrie is dus niet ‘klagen van nood’ of iets dergelijks, maar een vorm van hulde waarin Christus wordt toegezongen.

De tekst van het gloria zet in bij de engelenzang in de kerstnacht (Lucas 2 vers 14): ‘Gloria in Excelsis Deo’ (‘Glorie zij aan God in de hoge’). Het vervolg van de tekst is voor een deel gebaseerd op hymnen

uit de kerk van het Oosten (vierde eeuw). De Latijnse tekst krijgt in de negende eeuw zijn definitieve vorm. De tekst van het gloria heeft dwarsverbindingen naar het kyrie en andere delen uit de liturgie.

Als gloria kan men ook een ‘vrij lied’ zingen. Niet alle lofliederen zijn echter glorialieder. Lied 302 is gebaseerd op de tekst van het gloria en wordt vaak als gloria gezongen, het staat dan ook vermeld bij de rubriek ‘Kyrie en Gloria’ (liedboek nummers 299a t/m 309a). Onder aan de bladzijden in het liedboek staat ook deze gang door de dienst verwoord. Na de liederen die passen bij de getijden van de dag (deze zijn goed thuis te zingen), volgen de liederen die speciaal geschikt zijn voor ‘de eerste dag’ (de zondag). Deze volgen dus de gang door de dienst, beginnend bij ‘aanvang’ en eindigend (bijna 200 bladzijden verderop in het liedboek) bij ‘zending en zegen’. Daarna volgen de liederen passend bij de ‘getijden van het jaar’ (van advent t/m liederen over gerechtigheid en vrede).

De protestantse traditie rondom kyrie en gloria is divers. Luther beveelt het kyrie aan en noemt het gloria als ‘optie’. Bucer (Straatsburg 1537) noemt ze als alternatief naast psalm en hymne. In de liturgie van Calvijn uit 1538 komt het kyrie al niet meer voor, terwijl hij het kyrie eleison in 1540 een plaats geeft na schuldbelijdenis, genadeverkonding en wetslezing. Sinds de liturgische beweging die vanaf het jaar 1911 in de Hervormde Kerk in Nederland op gang kwam, hebben kyrie en gloria in veel protestantse kerken weer een vaste plaats gekregen.

Een stelregel binnen de liturgie is: het gloria is niet altijd noodzakelijk. Men kan het gloria reserveren voor bijzondere gelegenheden. De liturgische handboeken schrijven voor dat op zondagen waarop de kleur wit of rood is, na het kyrie een gloria volgt. En het gloria *kan* ook op de overige zondagen worden gezongen. Ook moeten kyrie en gloria in ieder geval niet tegenover elkaar worden uitgespeeld. Het kyrie is een hulde, Christus wordt toegezegd. En in het gloria wordt er ook gebeden: ‘ontferm U over ons’. Het gloria is dus ook kyrie en andersom. Zoals ik al zei: het Liedboek reikt vele vormen aan.

Dr. Immink noemt als karakteristiek kenmerk van de gereformeerde liturgie de gezamenlijke verootmoediging en schuldbelijdenis in het aanvangsdeel. Dat maakt in zijn beleving de toonzetting van een dienst anders dan een drempelgebed voorafgaand aan kyrie en gloria. Met het oog op de invloed van een evangelische liedcultuur op de gereformeerde liturgie is het gebed van verootmoediging een noodzakelijke tegenhanger om niet verzeild te raken in een zelfgenoegzame vroomheid, aldus Immink.

Na het kyrie en gloria volgt vaak het ‘collectagebed’. Dit wordt ook wel het gebed van de (zon)dag genoemd. Het collectagebed heeft trouwens niets met de collecte te maken. ‘Collecta’ is latijn voor ‘verzamelen’; in dit gebed worden dus allerlei gebeden samengevat en er wordt vooruitgeblikt. Dit gebed sluit alle gebeden van de dienst van de voorbereiding af en vat deze samen. Tegelijkertijd leidt het gebed van de dag toe naar de lezingen van deze dag. In het gebed klinkt de ‘sfeer’ van de zon- of feestdag door. Het gebed draagt hiermee het karakter van het joodse ‘gedenkend’ bidden. De grote daden van God worden in gedachtenis gebracht. Gedenken is in de joodse traditie niet alleen in herinnering brengen. Het gaat veel verder, het is het verleden **zo** gedenken dat het de toekomst opent. Er klinkt in het collectagebed dus altijd ook iets van een doel of van een perspectief door. Dit blijkt vaak door het woord ‘opdat’ of ‘zodat’.

Tot slot nog iets over de groet in de dienst tussen voorganger en gemeente.

In veel kerken is het gebruikelijk dat er na het gloria een (gezongen) gebedsgroet volgt.

De voorganger zingt of zegt: ‘De Heer zij met u’ en de gemeente antwoordt ‘en met uw geest’. Daarna volgt dan vaak de oproep: ‘Laten we bidden’.

Waarom die groet, terwijl de dienst al lang begonnen is? De gebedsgroet is geen groet zoals 'goedemorgen'. Het is een moment van extra aandacht, omdat er een kernmoment in de dienst volgt. Het is een wederzijdse begroeting, het gaat over en weer tussen voorganger en gemeente. Hierin komt tot uiting dat de liturgie niet alleen iets is van de voorganger, maar dat voorganger en gemeente samen de liturgie vieren. De groet is een teken dat wij met elkaar in een open houding mogen gaan staan om samen naar Gods stem te luisteren. Een ander moment in de dienst waarop deze groet klinkt, is de inzet van de viering van het avondmaal en de bediening van de doop. Ook was dit soms de plek in de dienst waarop de priester de liturgie overnam van een andere liturg (bijvoorbeeld een diaken).

De groet herinnert in haar bewoordingen aan de oudtestamentische begroetingsvormen, zoals we zien bij Boaz die de maaiers op het veld groet: 'De Heer zal bij u zijn', waarop de maaiers hem teruggroeten: 'De Heer zal u bewaren'. M.A. Vrijlandt zegt hierover in 'Liturgiek' dat dit veld van Bethlehem het speelveld is waarop Israël mag leven om Gods woord, de Thora, in praktijk te brengen... Dat gebeurt blijkbaar dáár waar Ruth als vreemdeling welkom is en recht heeft op voedsel om te leven. Door elkaar zo te groeten, staan we open voor Gods woord. In het Nieuwe Testament komen we de groet tegen in Lucas 1:28 waar de engel Gabriël Maria groet en ook in de brieven van Paulus (bijvoorbeeld 1 Korintiërs 1: 3).

Trouwens, over groeten gesproken... het is wellicht nu weer tijd om te groeten..., genoeg weer voor nu, de volgende keer gaan we weer verder!

4
Schaarsbergen, oktober 2023
ds. Theo Pieter de Jong